

וסביבו החינוך

לילך ניישטט־בורנשטיין

באחת ההליכות המשותפות שלנו על שפת ימה של תל אביב, הציעה לי דפנה יצחקי לחבור למערכת "החינוך וסביבו". "זה נשמע לי מעניין", אמרתי, "אבל את השם צריך להחליף." "מהו אותו "החינוך" בה"א הידיעה? למילה "סביבו" הד אקולוגי-מרחבי שאהבתי, אך מה הן בעצם הסביבות הנרמזות בכותרת? אילו יחסים מוצעים כאן בין המרכז לשוליים? ומהו שנמצא "סביב" החינוך? בדעתי עלה הפסוק המרמקהלת: "הולך אל דרום וסוכב אל צפון סוכב סכב הולך הרוח ועל סביבותיו שב הרוח". לאן סוכב הרוח ואיפה הוא נושב? את המחשבות האלה הצעתי בישיבת המערכת בנובמבר 2021, והשיחה שהתעוררה שלחה אותי לארכיון ולספרייה. ראשיתו של כתב העת "החינוך וסביבו" באוגוסט 1942, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה.¹ אז התפרסמה האסופה הצנועה "חוברות: לענייני החינוך" (דפוס הקיבוץ המאוחד, עין חרוד) בעריכת מרדכי סגל. הכרך הבא התפרסם רק 35 שנה אחר כך בשנת 1977 תחת השם "בסמינר: שנתון סמינר הקיבוצים" (דפוס הממשלה, ירושלים). במבוא העיד סגל: "כבר בשנה השלישית לקיומו של סמינר הקיבוצים, שנת תש"ב, חשנו צורך בקובץ מעין זה המוגש כאן, ואף הבאנו אותו לעולם [...] קראנו לקובץ ההוא 'חוברות' בלשון רבים וציינו אותו באות א' משום שקיוונו להוסיף גם ב' וג'. הרבה פרסומים נתפרסמו בסמינר מאז תש"ב אך המשך להופעת הקובץ דווקא הוא לא נסתייע".

1 תודה לענבר דקל לוינון, ארכיבאית המכללה, על הגילוי הזה.

מכאן והלאה התפרסם כתב העת אחת לשנה. שישה גיליונות פורסמו תחת השם "שנתון סמינר הקיבוצים". השם "החינוך בקיבוץ וסביבו" הופיע לראשונה בכותרת אחד משערי הגיליון משנת 1982. גיליון ראשון תחת השם "החינוך וסביבו" פורסם ב-1984. ב"שורות בפתח" דרש סגל את השם כתנועה דינמית של היזון הדדי בין עבר לעתיד:

חשנו – עם הכניסה המאסיבית של השנתון לתוך המחצית השנייה של העשור לקיומו – שהוא ראוי גם לשם פרטי, נוסף לשם המשפחה: חינוך וסביבו, שנתון סמינר הקיבוצים. שם זה – חינוך וסביבו – רוצה להדגיש עקרון ראשי בחינוך המקובל עלינו, היינו חינוך שמקורו בתהליכי החיים המסוככים אותו כעת, ומרוצו אל סביבת העתיד אשר הוא עשוי לעצב. לא חינוך נעול על עצמו, אלא חינוך מעורה ומשולב בירושית תרבות העבר, בפעילות ההווה, ובחשיבה ושאיפה פורה לקראת העתיד (עמ' 5).

בניגוד לכותרת המיודעת על הכריכה, השם שאותו דרש סגל במבוא אינו מיודע. שינוי השם לווח בתמורה בממדי הגיליונות. הכרך משנת 1942 הקיף כמאה עמודים, הגיליונות משנות השבעים התעכו בהדרגה: 200 עמודים (1977), 300 עמודים (1978), 400 עמודים (1982), ועד 500 עמודים ויותר (סוף שנות האלפיים ואילך). תפיחת הממדים באה לכיטוי גם בסגנון. אופייה החלוצי והצנוע של האסופה הראשונה הלך והתפוגג. ב"חברות" (1942) שמו של העורך לא הוזכר² ואילו ב"בסמינר" (1977) שמו של סגל כעורך צוין בהבלטה. חלק מהגיליונות בהמשך לבשו אופי ייצוגי במיוחד, עם טקסטים של נציגי הממסד ("ברכת התנועה", אברהם ברום, "ברכת ראש העיר", שלמה להט), ופירוט שמות חברי ההנהלה. סגל שב ועסק בשמו של כתב העת בשורות הפתיחה בגיליון משנת 1986:

שאלתי לא מזמן איש חינוך מקובל עליו מה דעתו על השנתון. "הרי יש בו הכל", ענה. – הבנתי שהוא תמה על הגיוון. עניתי לי בשתיקה: "חינוך בלי סביבה אינו חינוך. הלוואי ויכולנו להרחיב". מגמת ההרחבה באה לכיטוי

2 למרות זאת, אין ספק כי העורך הוא מקימו ומנהלו של הסמינר בשלושים שנותיו הראשונות, מרכזי סגל, שאחראי גם לשני מאמרים באסופה.

בשילוב בין התחומים (חינוך, רוח, מדעים ואמנויות), בהצגת תפיסות מגוונות, ובכחינה אקספרימנטלית של תהליכים בהתהוות: "ודאי שאין לחוברות אלה תורה מוגמרת להפיצה ברבים [...] אין אפוא לבקש בהן קו אחיד ועקיב [...] יטופח החיפוש באותם עניינים שעדיין החיפוש יאה להם, ולא נזין עצמנו בפתרונות בוסר וסרק" (סגל, בתוך חוברות, 1942).

אופיו המגוון של כתב העת מתבטא בפורמט ההטרונגי: מאמרים ומסות, תרשימים וטבלאות, דוחות ורשימות, איורים מדעיים וצילומים מן השטח, קטעים מתוך ספר ילדים, תרגומי שירים ותצלומים של יצירות אומנות פלסטית, המשקפים תהליך רפלקטיבי: "לביטוי מלא, לתודעה עצמית, לגילוי התורפות, לטיכוס עצה, לבוא חשבון ולחזות עתיד" (סגל, בתוך בסמינר, 1977).

הקהל של כתב העת מורכב מארבעה מעגלים: "לכתב העת] שואף ללכד את הקהילה של מורי הסמינר ועובדיו. זו הקהילה הקטנה; ועוד יותר לטושות עינינו לעבר הקהל הגדול, החשוב כל כך, של מחנכי התנועה הקיבוצית ומעבר לה" (בסמינר, 1979). המעגל הראשון של הנמענים (והכותבים) הם אנשי הסגל במכללה.³ הנמענים במעגל השני הם אנשי החינוך הקיבוצי, ביניהם מבקש כתב העת "להיות כוח מלכד ומקדם בחברה הקיבוצית" (חוברות, 1942). המעגל השלישי מתייחס לאנשי חינוך מחוץ לקיבוץ "אשר יש בידם להורותנו הלכה דידקטית ומתודית" (שם). כתב העת מבקש לא רק ללמוד מאנשי חינוך שמחוץ לתנועה הקיבוצית, אלא גם לתרום להם: "ברב שיח זה לא נופיע כמיסיונרים, אלא כשותפים ליצירה החינוכית במדינה" (בסמינר, 1977). מעגל רביעי מתייחס לאנשי חינוך ואקדמיה מן המרחב הבינ-לאומי. בגיליון משנת 1978 שולבו תצלומי מסמכים באנגלית (למשל קטע ממכתב של ג'ון דיואי), ונלוו למאמרים רשימות ביבליוגרפיות, חלקן בלועזית. ב-1993 נכללה לראשונה רשימת מאמרים באנגלית בסוף הגיליון ואף התפרסם בו מאמר באנגלית (של פרופסור "מהמכון הגרמני למחקר חינוכי בינלאומי בפרנקפורט. המכון בקשרים עם מכללת סמינר הקיבוצים. אנו מקווים שעם הרפסת המאמר יתחזקו קשרים אלה" החינוך וסביבו, 1993).

3 מאמרים שכתבו סטודנטים במכללה פורסמו לראשונה בכתב העת ב-1992 (במדור "חוטרים מגזע"). בשנים 2010-2014 פורסמו בכתב העת תקצירי עבודות של סטודנטים בעריכת רינה דודאי וליאורה גביעון.

כאמור, "החינוך וסביבו" הגדיר עצמו כבמה למעשים ומחשבות בהתהוות: "אין לשנותן שלנו יומרות גבוהות, אקאדמיות או אמנותיות. הוא שואף להיות שווה לכל נפש [...] חשיבותו תימדד על פי כישורו לייצג ייצוג נרחב וכן" (בסמינר, 1979). שינוי במגמה זו התחיל להתרגש בשנת 1989, אז הצהירו חברי המערכת על "שלב חדש בתולדות המכללה, שהוכרה כמוסד להשכלה גבוהה". תצלום של תעודת ההכרה אף פתח את הגיליון. ב-1994 הצהירה המערכת על כוונתה "לייחד בחוברת מקום למאמרים שיעמדו בקריטריונים המקובלים של פרסומים באקדמיה". בשנים 2019-2021 פעל "החינוך וסביבו" ככתב עת שחלקו מדעי-שפיט.

מגמת גיוון התחומים ומיזוגם, שמשלה בכתב העת בראשית דרכו, הלכה והתפוגגה בהמשך. מסוף שנות השבעים ניכרת מגמה של הפרדת הסוגות במדורים. כך בגיליון 1979 קובצו יצירות האומנות בשער נפרד. המדור "פסל, תמונה ושיר" הציג יצירות של מרסל ינקו, שלום רייזר ויניב קליר, תרגום שירים של מולדובסקי ותצלומי פסלים המוצבים בשטח סמינר הקיבוצים (בין השאר של יחיאל שמי, דליה מאירי, יעקב חפץ ודב אור-נר). מכאן ואילך התגברה מגמה זו וניכרת האחזקה סגנונית ונושאת בטקסטים שהתפרסמו בכתב העת. התצלומים של עבודה בשטח החינוכי נעלמו, כמו גם תצלום יצירות אומנות. התצלום האחרון, מתוך סרטו של ברגמן "החותם השביעי", מופיע כאילוסטרציה למאמר עיוני בגיליון מ-1989-1990 (עמ' 193). מכאן ואילך רוב המאמרים הם בעלי אופי אקדמי ומוקדשים לחינוך ולמדעי הרוח. אין כמעט מאמרים בתחומי הטבע והמדעים, והרשימות מהשטח נעלמו. יצירות ספרות אחדות פורסמו בשנים 2017-2019 בשערים נפרדים ("שירה", "יצירה", "שירה ויצירה").

במערכת החדשה, בהובלתה של דפנה יצחקי, החלטנו לשמור על השם "החינוך וסביבו" מתוך כבוד להיסטוריה של כתב העת. בפרק החדש, שבו אנו פותחים כעת, נבקש לחזור אל האופי המגוון והשילוב הבינ-תחומי שאפיין את כתב העת בשנותיו הראשונות. לויתור על סטטוס של "כתב עת שפיט" יש רווח של ממש: הפרידה מהתבנית המקודשת של המאמר האקדמי. נרצה לחזור גם אל רוחו האקספרימנטלית וממדיו הצנועים של כתב העת. אנו מאמינים כי אין דבר חשוב שאי אפשר למסור בקיצור. כאן נפרסם טקסטים שקושרים בין יצירה, מחקר ופעולה בשטח, לא רק כאלה שנכתבו בידי הסגל האקדמי, אלא גם שיתופי פעולה עם סטודנטים וסגל מנהלי. בפרק זה נכבוש מחדש מקום ליצירות אומנות בכתב העת. יצירת מהדורה דיגיטלית אף תאפשר תצוגה מיטבית שלהן. כתב העת מחדש את ימיו כקדם ומזמין

אל בין שורותיו טקסטים על טבע, סביבה, גוף ואקולוגיה, לצד כאלה מתחום הרוח, התרבות והחברה. נרצה לתת ביטוי לעשייה המגוונת במכללה על מגוון ענפיה, וכן לעשייה בבית הספר, ברחוב ובשדה, בקיבוץ ובעיר, במגזר היהודי, הערבי, הדתי והחרדי. מעת לעת ניזום חטיבה נושאת, כגון זו המוצעת בגיליון זה. בקיצור: נרצה להסיר את ה"א הידיעה מ"החינוך" ולבחון מעשים ומחשבות בו ומתוכו.

את הזיקה שאנו רוצים ליצור בין "חינוך" לבין "סביבו" אפשר להמחיש דרך הסיפור הבא:⁴ בסוף שנות השבעים של המאה העשרים ג'וליה ואן־האפטן (Julia van Haften), ספרנית באגף האומנות והאדריכלות של הספרייה הציבורית של ניו יורק, החלה להתעניין בצילום. תוך כדי לימוד התחום גילתה בספרייה ספרים רבים הכוללים תצלומים, במיוחד מהמאה התשע עשרה. כך נולדה תערוכה המבוססת על התצלומים באוספי הספרייה.⁵ ואן־האפטן אספה ספרים עם תצלומים מהחטיבות השונות בספרייה: ספרים על ארכיאולוגיה בארץ הקודש ובמרכז אמריקה, על טירות הרוסות באנגליה ואורנמנטיקה איסלאמית בספרד; עיתונים מאוירים מפריז ומלונדון; ספרי אתנוגרפיה וגיאולוגיה; מדריכים טכניים ורפואיים. מהלך זה הביא את מנהלי הספרייה להבין לראשונה כי בבעלותם אוסף תצלומים גדול ורב־ערך. לראשונה, מכיוון שאיש לא קטלג קודם לכן את הספרים הללו תחת הקטגוריה "צילום". בעקבות העלאת התערוכה זכו התצלומים להערכה מחדש ומחיריהם הרקיעו שחקים.

הסיפור הזה מדגים איך מבט חקרני באוצרות העבר יוצר תחום חדש ומחולל שינוי בעולם. לא במקרה הסיפור הזה מתרחש במרחב הספרייה והארכיון. זו הסביבה שבה כתבתי את הרשימה הזאת, ואני מקווה ש"החינוך וסביבו" יכניס אליה משמעות וחיים.

במלאת שמונים שנה ל"חוברות", המסד לכתב העת "החינוך וסביבו", מתפרסמים כאן שלושה מאמרים כמחווה לגיליון משנת 1942. בעקבות מאמרו של יהושע מרגולין "הדרך לטבע" שפתח את גיליון "חוברות", נירית אסף ומרוה שמואלי מראות איך תפיסתו של מרגולין עומדת בחיותה גם היום במארזן "שמונים

4 Douglas Crimp (1989), "The Museum's Old / The Library's New Subject, In Richard Bolton (ed.), *The Contest of Meaning: Critical Histories of Photography*. MIT Press. p. 10. תודה ליאיר ברק על הסיפור הזה.

5 *From Talbot to Stieglitz: masterpieces of early photography from the New York Public Library* (1982)

שנה של פדגוגיה מתבוננת בחינוך לטבע". כמו המאמר של מרים גרוס מ-1942 "על המוזיקה בגן" גם מאמרה של שלומית עופר "מחול ולמידה היברידית" מתאר את ההתמודדות עם אתגרי התקופה בהוראת אומנות. מאמרו של יאיר ברק, "ידיעת הארץ או מדעי החיים והמוות", מתאר את תהליך יצירתה של תערוכת האומנות "תמהנו על שתיקתך", המשותפת לו ולאומנית מיכל בראור (בית חנקין, 2022). שלושת המאמרים האלה ממשיכים את המסורת ארוכת השנים של סמינר הקיבוצים בהקצאת מקום מרכזי לטבע ולאומנויות, ובתפיסת ההוראה עצמה כאומנות.